

Deyirlər ki, insan bütün ömrü boyu aldığı məlumatların tən yarısını yeddi yaşınadək əldə edir. 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsi başlayanda yeddi yaşına təzəcə qədəm qoymuşdum. Həmin müharibənin qurtarmasının 70 illiyi ərəfəsində sövqi-təbii olaraq mənə ömür kitabımın ilk səhifələri kimi yaddaşıma həkk olunmuş erkən təəssüratlarımı, özümün və ailəmizin həyatında baş verən olayları qələmə almaq istəyi doğdu. Uzun illər boyu mənə düşündürən, insanlıq duyğularını riqətə gətirərək qəlbimi göynədən, beynimdə səhifələnməmiş hazır memuarı vərəqlərə köçürməyə başladım. Köçürdükcə keçmiş mənfur müharibənin tördüylü dəhşətlərlə yanaşı, bu gün dünyanın müxtəlif yerlərində sel kimi axıdılan naahaq qanların, yetim qalmış məsum körpələrin, ağ saçlı müdrik qocaların, nakam şəhidlərin ah-naləsi qulaqlarımda əks-səda verərək, qəlbimdə emosional məzmunu malik monumental bir kompozisiya yaratdı: "...Yoxsa dünya məhv olar!!!". Hara-

məsləhətlər verərək deyirdi: "Ehtiyatlı olun, qıçlarınıza biçərsiniz".

Dəqiqələr ötür, məni yuxu basırdı. Birdən kimsə "Of!" deyərək qışqırdı. Anamın səsinə dərhal tanıyıb onun yanına qaçdım. Mənə elə gəldi ki, anamı ilan vurdu. Arvadlar oraqlarını yerə atıb onun yanına yığışdılar. Ayağı al-qan içində idi. Orağı qıçına vurmuşdu. Səkinə xala başındakı nimdaş yaylığını açıb kənarından bir qədər cırdı və onu yandırıb külünü anamın yarasına qoyub bağladı. Orağ sümüyə dəymişdi. Anam bir neçə gün nəinki biçinə, heç işə də çıxıb bilmədi. Sonra isə savadlı qadınları, o cümlədən anamı mühasibatlıq kursuna cəlb etdilər.

Amma evdə də bekar oturmadı. Nənəmin yorğanlarımızdan çıxardığı yundan əyirdiyi iplərdən dörd cür corab toxudu. Nənəm Zərriyə və mənə də corab toxumağı öyrətmişdi. Bütün ailələrdə olduğu kimi, biz də corabları cəbhəyə göndərmək üçün toxuyurduq. Artıq on beş cüt corab hazır idi. Anam işə çıxan gün onları Müdafiə Şurasına

Xoşbəxtliyimiz davam edirdi. Mən və kiçik bacım Tamilə anamın işlədiyi uşaq bağçasında tərbiyə alırdıq. Sarı, qıvrım saçlı, yanaqları kızılgül rəngli, marmərdən yonulmuş kuklaya bənzəyən Tamiləni ailədə, məhəllədə, uşaq bağçasında hamı sevirdi, əzizləyirdi. Onun saçaq gülüşlərini eşidən nənəm tez-tez deyirdi: "Başıma xeyir, bu qız nəzərə gələcək". Elə nəzərə də gəldi.

Bir dəfə anam Maarif Şöbəsinə iclasa getmişdi. Qəflətən Tamilənin hərəkəti yüksəldi. Tərbiyəçi Göyçək xanım uşağın başı üzərində dayanıb tez-tez onun tərini silirdi. "Kubamı istəyirəm, Kubamı istəyirəm" - deyərək Tamiləni sızıldayırdı (Anamın adı Kubra idi). İclasdan qayıdan anam uşağın vəziyyətini görüb özünü itirdi. Tamilə "qarpız istəyirəm" dedi.

Axşamçağı idi. Anam tələsik yaxınlıqdakı bazara qaçdı. Qayıdanda əlində balaca bir yemiş vardı. Bazar sovuşduğundan qarpız ala bilməmişdi. Anam Tamiləni geyindirib qucağına

Atamın yoxluğunu hər dəqiqə hiss edirdim. Daha məni ata mindirən, oyuncaq alan yox idi. Saçlarım uzanıb çiynimə tökülmüşdü. Bir dəfə döngəmi zə bir atlı burulduğunu gördüm. Hərbi geyimli atlının atam olduğunu zənn etdim. Ürəyim şiddətlə döyünməyə başladı. Axı atama demişdim ki, qayıdanda atla gəlsin. Məhəllə uşaqları bildirdilər ki, Minurə xalagilin yaşadığı böyük zirzəmini hərbiçilər üçün təvəzə anbarı ediblər, atlı da bu iş üçün gəlib.

Evə gəldim. Nənəm paltar şkafrının qapılarını taybatay açıb nə isə axtarırdı. Gözüm atamın paltosuna sataşdı. Mənə elə gəldi ki, o, indicə paltonun içərisində peyda olub saçlarımı siğalayib deyəcək: "Demişdim ki, axı darıxmayın, tez gələcəyəm".

Nənəmi kimsə səslədi. O, otaqdan çıxan kimi şkafrın içərisinə qalxıb atamın paltosunu iyləməyə başladı. Atam cavab verdi, yaraşlıq idi. ondan həmişə "Məşə" ətrinin iyi gəlirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu iye dünyada təkrərdilməzliyi ilə seçilən ikinci bir iy - atamın iyi qarışıb. Nənəmin qayıtdığını hiss edib yan otağa keçdim. Üzü üstə çarpayıya yığıldım. Hiçqırıqlarımı güclə boğurdum. İstəmirəm ki, nənəm məni bu vəziyyətdə görsün. Bilirdim ki, qəhərlənəcək. Ürəyimdə müharibə başlayandan bəri böyüklərdən tez-tez eşitdiyim sözləri təkrar edirdim: "Hitlerin evi yığılsın!".

Yerimdən qalxıb cəld bir hərəkətlə əlüzyuyana tərəf qaçdım. Üzümlü yuyub quruladım. Müharibə mənə yaşım xas olmayan duyğular yaratmışdı. İstəyirdim ki, ağıladığımı heç kəs bilməsin. Amma bəzən uşaq düşüncələrim bu hüdudu aşırırdı. Yenidən paltonu iyləyib "ay nənə, atamın qoxusu gəlir" - dedim. Nənəm məni bağrıma basıb öpərək "inşallah atan qayıdıb gələcək, yenə o paltonu geyəcək" - dedi.

Şəhərdə quru çay, kibrit tapılmırdı. Adambaşına verilən çörək norması heç kəsi doyurmurdu. Bəməzəliyindən qalmayan "əsgər ailəsi" deyirdi ki, evdə inanılmış adam yoxdur. Uşaqların hansını çörək almağa göndərirəmsə, evə yarısını gətirib çıxarırdı. Məhəllə uşaqları ilə birlikdə şəhərtətrafi otaqları gəzib çöl pəncərələri - qazayağı, unluca, şomu, quşəppəyi və s. yığıb gətirirdik. Evdə onları qaynadıb bişirirdilər, qatıqlayıb yeyirdik. Nənəm hərdən xanətləndi, dəli dolma da bişirirdi.

Kibrit tapılmadığından hər axşam qapı-qapı gəzir, kimin evində od varsa, burulmuş kağızı yandırır evə qaçırırdı. Bir dəfə Tutu xalagildən od gətirməyə getmişdim. Həyat qapısından nə qədər çağırıdım, heç kəs çıxmırdı. Aşağı düşüb evə yaxınlaşdım. Qapı açıq idi. Qapağı qaldırılmış böyük bir sandığın yanında oturmuş Tutu xalanın qarşısında içərisində bir ağ yaylıq və bir nişan üzüyü olan boğça açılmışdı. Gözlərindən sel kimi su axırdı. Ona heç nə deyər bilməyib həyətdən çıxdım. Maral xalagildən od götürüb evə qayıtdım. Gec gəldiyim üçün nənəm məni qınadı. "Ay nənə, Tutu xalagildən od götürə bilmədim. Qabağına bir boğça açmışdı, içində də bir ağ yaylıq və bir üzük var idi. Elə ağlayırdı ki..." - dedim. Nənəm: "Anası ölsün, Rəfinin nişan şeyləridir onlar" - dedi.

İki ay əvvəl Rəfinin qara xəbəri gəlmişdi. Onu xatırladım. Qonşu Sürə xalanın oğlu Rəhimlə mənə dost idilər. Onları axırıncı dəfə Rəhimin atası Bayraməli əmi ilə birlikdə damlalarının aşağı tərəfinə sement çəkəndə görmüşdüm. Barmaqları ilə yaş sementin üstünə belə yazmışdılar: "Rəfi+Rəhim". Pozulmaq bilməyən bu yazı uzun illər məni düşündürdü. Qəlbimi kövrəltdi. Nəhayət, ortu məktəbin yuxarı sınıflarında oxuyarkən beynimdə bir şeir misrəlandı: Müharibə olmasın!!!

*Qəlbimdəki təlatüm duyulurdu üzündən,
Ana açdı sandığı, sellər axdı gözündən.
O bir nişan üzüyü, bir ağ örpək çıxardı,
Vaxtilə bu şeylərin gənc bir sahibi vardı.
Vətənin dar günündə o sarıldı silaha,
Odlu vuruşmalardan qayıtmadı bir daha.
Ananın bu halına mən ürəkdən yanırım,
Bir anlığa özümü mən də ana sanırım.
Qəlbimdən bir səs gəlir: Müharibə olmasın,
Qoy nişan üzükleri sandıqlarda qalmasın.
Müharibə olmasın! Müharibə olmasın!*

Sənubər Kərimova
AMEA-nın Folklor İnstitutunun
əməkdaşı

"...Yoxsa dünya məhv olar!!!"

Memuar

dansa ağıma gəldi ki, kitab üçün seçdiyim sonluğu həm də əsərin əvvəlinə salım. Üzümü dünyanın intehasıza gərmişin indiki zaman kəsiyində yaşayan insanlara tutub hayqırım:

*Ana qəlbim odlanır, söz düşəndə davadan,
Bəs deyilmi, ey insanlar, töküldü qan, axdı qan.
Bəs deyilmi ana torpaq su içdi göz yaşından?
Yer üzündə dostu olsun gərək insan insanın,
Qəlbimdəki bu arzular arzusudur zamanın.
Mən anayam, ürəyimdə yerin, göyün dərdi var,
Sülhə gəlin, ey insanlar, yoxsa dünya məhv olar!!!*

Ay Günəş deyil, amma cənub gələcəyini lap günəş kimi nura qərş edir. Mavi səmanı naxışlayan ulduzlar sanki yerə daha yaxın olur. Belə gecələrdən birində qədim Naxçıvan şəhərinin şərqində yerləşən böyük bir tərənhi üstündə oturmşdum. Anam məhəllə qadınları ilə birlikdə yamacda taxıl biçirdi.

Qarşımda ecazkar bir mənşərə açılmışdı. Uzaqlarda qıvrıla-qıvrıla axıb gedən Araz çayı Ay işığındadır bərq vurur, vadiyə qeyri-adi gözəllik bəxş edirdi. Yaxınlıqda axan Tutluq çəmənin şırıltısı, biçilən taxılın müqəddəs ətri, sərin meh məni xumarlandırdı. Qəfildən zəmidən bir səs havalandı:

*Daryada gənim qaldı, sona bülbüllər,
Biçmədim, zəmin qaldı, sona bülbüllər,
Naz çəkdim, qəmzə çəkdim, sona bülbüllər,
Mənə də qənim qaldı, sona bülbüllər.*

Oxuyan qonşumuz Səkinə xala idi - məhəlləmizdən ilk olaraq könüllü əsgər gedən Yusif əminin həyat yoldaşı. Onu "əsgər ailəsi" deyərək çağırırdılar. Yusif əminin ardınca bütün qonşu kişilər, yeniyetmələr könüllü olaraq cəbhəyə yollandılar. Nənəm deyirdi ki, şəhərdə başpapaqlı qalmayıb. Taxıl zəmiləri vağamlayıb tökülür, elin ruzisi məhv olur.

"Hər şey müharibə üçün!" şüarı hamının qəlbinə hakim kəşilmişdi. Qadınlar üzük, sırğa, boğazaltı, silsilə, qolbaq və sair bəzək əşyalarını, samovar, mis qazan, dəmkeş və digər mətbəx ləvazimatlarını Müdafiə Şurasına təhvil verir, gündüzlər müxtəlif iş yerlərində kişiləri əvəz edir, gecələr məhəllə briqadaları tərkibində taxıl biçməyə, digər kənd təsərrüfatı işləri görməyə gədirildilər.

Uşaq bağçasının müdiri işləyən anam da Şahab məhəlləsi qadınlarından ibarət briqadaya yazılmışdı. İlk dəfə biçinə getməyə hazırlaşan anama yalvarırdım ki, məni də özü ilə aparsın. Amma nənəm icazə vermirdi. "Biçən uşaq yerini deyil, ilan-çayan olar, gecə vaxtıdır" - deyərək təkid edirdi. Nəhayət nənəmi razı sala bildim. Anamla birlikdə yola düşdük. Səkinə xaladan başqa biçinə gedənlərin heç biri ömründə bir dəfə də olsun taxıl biçməmişdi. "Əsgər ailəsi" yol boyu qadınlara müxtəlif

təhvil verdi. Bir dəfə:

- Ay nənə, daha yorğanlarımızda yun qalmadı ki... - dedim.

- Qabaqdan qış gəlir, bala, ilk növbədə cəbhədəkiləri düşünməliyik. Heç olarmı ki, biz burada isti yorğan-döşəkə yataq, onları yaddan çıxardaq? Kim bilir, bəlkə bu toxuduğumuz corablardan biri elə atana qismət olacaq.

Müharibə başlamazdan əvvəl ailəmiz xoşbəxt idi. Atam torpaq şöbəsinə işləyirdi. Onu ildə bir dəfə Bakıya kursa çağırırdılar. Bu çağırış bizdə böyük sevinc doğururdu. Çünki onun Bakıdan göndərdiyi "pasılka"larda mənə və bacılarıma paltar, ayaqqabı və çoxlu şirniyyat olurdu. Kursdan qayıdan atam paytaxtda baxdığı tamaşalar haqqında böyük həvəslə danışdı. Onun "Şah İsmayıl" haqqında danışdıqları nənəmin nağıllarından da maraqlı olurdu. Alçaqlı, ucalı dağlar keçidində pələng dərisi geymiş əliqılıncılı Ərəbzəngini təsvir edəndə qorxudan tüklerim biz-biz olur, anamın qucağına qısıldım.

Biz üç bacı idik. Zərri, mən və kiçik bacım Tamilə. Bizimlə yaşayan Səkinə nənəm (anamın anası) gecə-gündüz Allaha dua edir, nəzir-niyaz verirdi ki, bir qardaşımız da olsun. Nənəm xətrimizə dəyməsin deyərək bizi əzizləyib deyirdi:

*Qızdı, nazdı,
Yüz tükən əzdi.
Min tükəni gətirin,
Bu qızı bizdən götürün.*

Allahın lütfü ilə qardaşımız dünyaya gəldi. Qulağına babamız Kərim Sultan Kəngərlinin adını çağırırdılar. Doğum şəhadətnaməsində isə Seyran yazıldı.

O vaxt şəhərdə avtomaşın yox dərəcəsinə idi. Atam rayonlara at ilə gərdi. Onu rayona ezam edəndə mütləq evə baş çəkər, nə vaxt qayıdacağını bildirərdi. Evdən çıxıb ata minmək istəyərkən hələ ayağını üzəngiyə qoymamış yanına qaçıb mənə də ata mindirib məhəllənin qurtaracağına qədər aparmağı xahiş edər, "oradan özüm qayıdaram" - deyərdim. Atam bu xahişimə həmişə əməl edər, həm də mənə məhəllənin qurtaracağına deyil, daha uzağa aparar, sonra isə gətirib qapımızın ağızında düşürərdi. Bunu gören nənəm qaramca danışar, "vallah, bu qız oğlan olacaqmış" deyərdi. Atam saçımı da oğlansayağı vurdurardı. O, "tük uşağı sızır" - deyərək bizi dələkxanaya aparar, oradan çıxanda müxtəlif oyuncaqlar və şirniyyatları alardı. Böyük bacım həmişə saçını kəsdirməkdən imtina edər, "istəyirəm ki, mənim də Tərhanın kimi uzun saçlarım olsun" - deyərək, qonşu qızın adını çəkərdi. Mənim isə heç nə vecimə deyildi, tək atam mənə oyuncaq, limonad alsın.

aldı. Uşaq yemişi bağrına basmışdı. "Söyüdü bilən" deyilən küçə ilə üzü aşağı evə gedirdik. Həyəcədən tərlənmiş, yanaqları kəz kimi qızarmış anam "Tamoş, yemişi ver bacıya, evdə kəsərik" dedi. Evə çatan kimi uşağı soyundurub yatağa uzandırdılar. İş vaxtı qurtarıldığından atam da gəlib çıxdı. Və dərhal həkim dalınca getdi. Qonşuluqda yaşayan anamın əmisi qızı Məhcəbin və dayısı arvadı Hüsniyyə xanım gəldilər. Onlar əllərində gətirdikləri alma, armud və konfetləri uşağın yanına qoydular. Anam yemişi kəsib bir balaca Tamoşu ağızına qoydu. Amma uşaq onu çeynəyib uda bildi.

Atam ağ saçlı bir həkimlə qayıtdı. Arvadlar qonşu otağa keçdilər. Həkimin nə dediyini bilmirəm, arvadlar "təb olub" - deyərək pıçıldadırdılar. Tamilə elə həmin gecə dünyasını dəyişdi.

Ailəmizin xoşbəxtliyinə dəyən ilk zərbə belə oldu. Səhəri gün evimiz yasa gələnlərlə dolub-boşalardı. Zərri ilə mən qonşu otaqda bir künce qısılib oturmuşduq. Bərk ac idik. Hüsniyyə dayıcanlının öz evlərində hazırlayıb gətirdiyi neft maşınkasının üstündə həzin-həzin qaynayan tərşunlu küftənin iyi evi başına götürmüşdü. Elə bu vaxt pəncərədən nənəmin eyvana çıxıldığını gördük. Əlində qonşuların dünənə Tamoşa gətirdikləri meyvələr və şirniyyat var idi. Elə bildik ki, onları bizə verəcək. Eyvana çıxanda nənəmin əlindəkiləri damın üstünə tulladığını gördük.

- Ay nənə, niyə atırsan? - deyərək hər ikimiz dilləndik.

- Onu yeməzlər, bala! - deyərək nənəm cavab verdi. "Görəsən qıpqırmızı almanı, Ordubad armudunu, konfeti niyə yeməzlər?" sualı ağıma hakim kəsildi və yaşım artıqca bu sözlərin hikmətini anladım.

* * *

Qardaşım səkkiz aylıq olanda atam əsgər getdi. Bu elə bir vaxt idi ki, iki gün əvvəl qonşumuz Mələk xalanın əri barədə "qara kağız" gəlmişdi. Atam sübh tezdən evdən çıxmış idi. Anam, nənəm və Mahuparə bibim ona yol tədarükü görürdülər. Neft maşınkasının üstündə halva çalır, xısın-xısın pıçıldayırdılar. Gecədən xeyli keçsə də, yata bilmirdim. Yorğanı başıma çəkib səssizcə ağlayırdım. Sübh çağı atam evdən çıxarkən nənəm üç dəfə onun başına fırlandı. Əllərini göy qaldıraraq "Allahım, Ağa müharibədən sağ-salamat qayıtsın, ondan sonra mənə üç gün ömür ver" - deyib yaylığını ucu ilə gözlərini silirdi. Anamla bibim də atamı yola salmaq üçün onunla birgə evdən çıxdılar. Nənəm onların dalınca su atdı. Amma onlar tez qayıtdılar. Bərk yağış yağdığından atam onları yarı yoldan qayıtmışdı.